

Tekmeria

Vol 2 (1996)



Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?
Παρατηρήσεις στην έπιγραφή SEG 39, 638 από τη
Θεσσαλονίκη

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.108](https://doi.org/10.12681/tekmeria.108)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (1996). Invitatio ad munera venationum et gladiatorum? Παρατηρήσεις στην έπιγραφή SEG 39, 638 από τη Θεσσαλονίκη. *Tekmeria*, 2, 55–68. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.108>

INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM ?
(ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΗ SEG 39, 638 ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ).

Στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '80 δημοσιεύθηκε στὸν τριακοστὸ ἔνατο τόμο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου χωρὶς σχόλια καὶ μὲ κεφαλαιογράμματη γραφὴ ἓνα ἐπιγραφικὸ ἀπότμημα ποῦ βρέθηκε στὸ δυτικὸ παλαιοχριστιανικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (περιοχὴ Ξηροκρήνης, οἰκόπεδο στῆ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Κολωνιάρη καὶ Δραγουμάνου)¹. Ἡ ἐπιγραφή, ποῦ δυστυχῶς ἔχει σήμερον χαθεῖ, εἶχε ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ στὴν ὀρθομαρμάρωση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἑνὸς τάφου τοῦ νεκροταφείου. Τὸ κείμενό της ἐπαναδημοσιεύτηκε τελευταῖα στὸ *Supplementum Epigraphicum Graecum*² καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς³ (βλ. εἰκόνα 1) :

καὶ Μαισιῶ⁴ Τιτιανῶ
τοῦ καὶ βμ

Ἄφορμώμενος ἀπὸ τὰ ὀνόματα ὁ ἐκδότης τοῦ SEG H. W. Pleket παραπέμπει στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν *Maesii Titiani* καὶ παρατηρεῖ δικαιολογημένα ὅτι στὸν δεῦτερο στίχο ἡ χρονολογία δέν εἶναι πλήρης,

1. AD 39 (1984)[1989] Β Χρονικά 236 (Δ. Ναλμπάντης)· γιὰ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης βλ. M. Vitti, *Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἐξέλιξή του*, ἀδημ. Διδ. Διατρ. Θεσσαλονίκη 1990 46.

2. SEG 39 (1989) 638 μὲ παραπομπὴ στὴν ἐργασία τῆς L. Bivona, "Note sulla Gens Maesia nella Sicilia Occidentale", *Miscellanea in onore di Eugenio Manni* τόμ. I (1979) 233 - 242 καὶ στὰ σχετικά μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν *Maesii Titiani* λήμματα τῆς *PIR*.

3. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἔχει χαθεῖ (ἐπισημαίνουμε ἐδῶ ὅτι τὸ σύνολο τῶν εὐρημάτων τοῦ οἰκοπέδου ὑπῆρξε καρπὸς παράνομης ἐκσκαφῆς), διαθέτουμε στοιχεῖα γιὰ αὐτὴν χάρις σὲ φωτογραφία καὶ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο (κλίμακα 1 : 20) τοῦ τάφου στὸν ὁποῖο βρέθηκε (βλ. εἰκ. 2). Μὲ βάση τὴν κλίμακα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου προκύπτει ὅτι τὸ ἀπότμημα εἶχε τὶς ἐξῆς διαστάσεις: ὕψος 22 ἐκ., μῆκος 56 ἐκ. μέγιστο καὶ 49 ἐκ. ἐλάχιστο, λόγω τῆς φθορᾶς ποῦ εἶχε ὑποστεῖ ἡ πέτρα στὸ σημεῖο ἐκείνο. Ὁ πρῶτος στίχος εἶχε μῆκος 46 καὶ ὁ δεῦτερος 42 ἐκ. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων τοῦ πρῶτου στίχου ἦταν 3, ἐνῶ τοῦ δευτέρου 5 ἐκ. Τέλος τὰ διάστιχα ἦσαν περίπου 2 ἐκ. Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ πάχος τῆς ἐπιγραφῆς βλ. παρακάτω στο κείμενο καὶ σημ. 29. Τὸν κ. Δ. Ναλμπάντη ποῦ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ θέσει στὴ διάθεσή μου τὰ παραπάνω στοιχεῖα μαζί μὲ τὴ φωτογραφία καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τοῦ τάφου στὸν ὁποῖο βρέθηκε ἡ ἐπιγραφή εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

4. Οἱ ἐκδότες τοῦ SEG ἐπαναλαμβάνουν δικαιολογημένα (ἐφόσον δέν διέθεταν φωτογραφία) τὴ γραφὴ *Μεσιῶ* ποῦ γράφτηκε ἐκ παραδρομῆς στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο.

ἀποφεύγει όμως νά χρονολογήσει τήν ἐπιγραφή. Ἡ ἐπιφύλαξη αὐτή θά μποροῦσε ὡστόσο νά ἀρθεῖ, ἄν θεωρηθεῖ ὅτι ὁ Μαΐσιος Τιτιανός δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τό μέλος τῆς οἰκογένειας τῶν *Maesii* πού διετέλεσε *consul ordinarius* τό 245 μ.Χ. (καί μάλιστα μαζί μέ τόν αὐτοκράτορα Φίλιππο ἸΑ' Ἀραβία), δηλ. ὁ *C. Maesius Titianus*⁵. Ὅτι στήν ἐπιγραφή τό ὄνομα τοῦ τελευταίου χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς γιά νά δηλωθεῖ μέ τόν ρωμαϊκό τρόπο, δηλ. μέ τά ὀνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων⁶, τό ἔτος τοῦ γεγονότος πού συνδέεται μέ αὐτήν καί ὄχι γιά κάποιον ἄλλο λόγο, π.χ. ἔπειδή ἡ Θεσσαλονίκη ἢ κάποια ἄλλη πόλη τῆς ἐπαρχίας⁷ τιμᾶ τόν παραπάνω ἀξιωματοῦχο, προκύπτει ἀπό ὀρισμένες παρατηρήσεις πού ἐπιτρέπει τό ἴδιο τό κείμενό της. Πρῶτα τό γεγονός ὅτι τό ὄνομα τοῦ Μαισίου παρατίθεται στήν ἐπιγραφή μαζί μέ τό ὄνομα κάποιου ἄλλου, ὅπως δείχνει ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος καί πού προηγεῖται, καί ἔπειτα τό ὅτι ἐκφέρεται σέ πτώση δοτική, μέ τήν ὁποία ἀποδίδεται, ὡς γνωστόν, στίς ἑλληνικές ἐπιγραφές ἀντί τῆς γενικῆς ἀπολύτου ἢ ἀφαιρετικῆς τῆς λατινικῆς χρονολογικῆς φόρμουλας "A (ἀφαιρ.) et B (ἀφαιρ.) *consulibus*"⁸. Τό συμπέρασμα αὐτό ἐνισχύεται ἐξ-ἄλλου καί ἀπό τό ὅτι στό νέο κείμενο ἀμέσως μετά τή ρωμαϊκή ἀκολουθοῦν δύο

5. Γιά τήν προσωπικότητα καί τή δράση του βλ. *PIR*² M 82 καί 73, 81 καθώς ἐπίσης καί τήν ἀναφερόμενη παραπάνω (σημ. 2) σχετική ἐργασία. Στίς (λατινικές) ἐπιγραφές πού διασώζονται τό ὄνομα γένους του τοῦτο ὀρθογραφεῖται μέ δύο τρόπους: *Maesius* καί *Messius*. Γιά τό ἔτος τῆς πρώτης ὑπατείας τοῦ Φιλίππου ἸΑ' βλ. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt 1990 197.

6. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή οἱ συντάκτες τῆς ἐπιγραφῆς παρακολοῦθοῦν τήν τάση πού γενικεύεται στά δημόσια καί ἰδιωτικά ρωμαϊκά ἔγγραφα ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῶν Σεβήρων καί ἐξῆς, δηλ. τῆς χρονολόγησής τους ὄχι μέ τά ὀνόματα τῶν ἀναπληρωματικῶν ὑπάτων (*consules suffecti*) πού ἀσκοῦσαν τή θητεία τους τήν ἡμερομηνία κατά τήν ὁποία συντάσσεται τό ἔγγραφο, ἀλλά μέ τά ὀνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων τοῦ ἔτους· βλ. τελευταία W. Eck, "Consules ordinarii und consules suffecti als eponyme Amtsträger" στόν τιμητικό τόμο *Epigrafia. Actes du Colloque international d' épigraphie latine en memoire de Attilio Degrassi (Rome 27- 8 Mai 1988)*, Rome 1991 15 - 44.

7. Πρός τήν ὁποία ἄλλωστε δέν μαρτυρεῖται, τουλάχιστον μέ τά δεδομένα πού διαθέτουμε, καμία σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν *Maesii*. Τό ὄνομα Μαΐσιος / Μέσσιος φέρουν σέ ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας διάφορα πρόσωπα, ὅπως λ.χ. ὁ ἀναφερόμενος σέ ἐφηβικό κατάλογο (τοῦ β' μισοῦ τοῦ 1 αἰ. μ.Χ.) ἀπό τά Καλίνδοια Μ(ἄρκος) Μαΐσιος Οὐαλέριος (βλ. M. B. Hatzopoulos - L. D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Temenides [Anthemonte - Kalindoia]*, Athènes 1992 ἀρ. 93 K 11 D στ. 65) καί κάποιος Μ(ἄρκος) Μέσσιος Μάξιμος πού μαρτυρεῖται σέ ἐπιγραφές τῆς Βέροιας τοῦ ὕστερου 2. ἡ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3. αἰ. μ. Χ. (βλ. A. Tatakis, *Ancient Beroea. Prosopography and Society*, Athens 1988 ἀρ. 893), ἡ ἀπλῆ ἀναφορά τους δέν ἀρκεῖ, ὡστόσο, γιά νά τεκμηριώσῃ σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν *Maesii Titiani* μέ τήν ἐπαρχία.

8. Γιά τόν λατινισμό αὐτό στίς ἐπιγραφές καί ἰδιαίτερα στούς παπύρους βλ. S.

ἀκόμη σύγχρονες με τὸ ἔτος τῶν ὑπάτων καὶ ἐπιχώριες στὴ Μακεδονία χρονολογίες, δηλ. ἡ ἀκτιακὴ καὶ ἡ ἐπαρχιακὴ⁹, ὅπως ἐπιτρέπει ἀναμφίβολα νὰ συμπεράνουμε ἡ ἔκφραση (ἔτους) τοῦ καὶ βγ τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου: ἀσφαλῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ σύμπτωση τὸ γεγονός ὅτι, ἂν συμπληρώσουμε τὴν ἀποσπασματικὰ παραδιδόμενη (ἐπαρχιακὴ) χρονολογία σὲ βγ[τ]', ὁδηγούμαστε στὰ ἔτη (392 - 148 =) 244 καὶ 245 μ.Χ. τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μετὰ ὅποια ἀντιστοιχεῖ τὸ μακεδονικὸ ἔτος βγ[τ]' ¹⁰.

Οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων γιὰ τὴν περαιτέρω κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι αὐτονόητες: ἐφόσον ἡ τελευταία χρονολογεῖται μετὰ τούς τρόπους πού προαναφέραμε, εἶναι προφανές ὅτι θὰ πρέπει νὰ συμπληρώσουμε ἀφενὸς πρὶν ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μαισίου Τιτιανοῦ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα Φιλίππου Ἰσθαβρος, τοῦ ἄλλου δηλ. ὑπάτου τοῦ ἔτους 245 μ.Χ., καὶ ἀφετέρου στὸ ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τὴ λέξη ὑπάτοις καὶ ἔκφραση μετὰ τὴν ὁποία δηλώνεται ἡ ἀκτιακὴ χρονολογία. Ἡ ἔκταση τῶν συμπληρώσεων αὐτῶν δὲν εἶναι βέβαια εὐκολο νὰ ὑπολογισθεῖ ἐπακριβῶς, ἐπειδὴ ἀγνοοῦμε τούς ἐπίσημους τίτλους πού ἔφερε στὴν ἐπιγραφή ὁ αὐτοκράτωρ Φίλιππος Ἰσθαβρος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκφραση μετὰ τὴν ὁποία δηλωνόταν ἡ ἀκτιακὴ τῆς χρονολογία. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν πρῶτο, τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι στὴν ἐπιγραφή ἀναγράφονταν οἱ τίτλοι μετὰ τούς ὁποίους συνήθως ἀναφέρεται στίς ἑλληνικὲς ἐπιγραφές καὶ τούς παπύρους, δηλ. *Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ εὐσεβῆς, εὐτυχῆς, σεβα-*

Frederic Johanson, "A Note on the Roman Attitude towards the Bureaucracy", *Proceedings of the XIV International Congress of Papyrologists*, Oxford 1975 183 - 188.

9. Γιὰ τὴ χρήση τῆς ἐπαρχιακῆς καὶ ἀκτιακῆς χρονολογίας στίς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας βασικὲς παραμένουν οἱ ἐργασίες τοῦ M. N. Tod, "The macedonian Era I" καὶ "II" *ABSA* 23 (1918-9) 206 - 217 καὶ *ABSA* 24 (1919-1921) 54 - 67 ἀντίστοιχα καὶ τοῦ ἴδιου "The macedonian Era Reconsidered", *Studies presented to D. M. Robinson*, Saint Louis Missouri 1953 τόμ. II 382 - 397. Μετὰ ἐπιμέρους πτυχές τοῦ ζητήματος τῆς διπλῆς χρονολόγησης τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας ἀσχολεῖται ἐπίσης ἡ F. Papazoglou, "Notes d' épigraphie et de topographie macédoniennes", *BCH* 87 (1963) 517 - 526 (sur l' emploi des deux ères macédoniennes). Γιὰ τὴν ἀκτιακὴ χρονολογία στὴν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας βλ. τελευταία W. Leschhorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien*, Stuttgart 1993 (*Historia Einzelschriften* 81) 225 μετὰ ἐπισκόπηση τῆς παλαιότερης βιβλιογραφίας. Ὅτι ἡ χρονολογία πού μᾶς παραδίδεται στὴν ἐπιγραφή εἶναι ἡ ἐπαρχιακὴ προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι σὲ ὅλες τίς μακεδονικὲς ἐπιγραφές μετὰ διπλῆ χρονολόγηση ἡ ἐπαρχιακὴ ἔπεται τῆς ἀκτιακῆς βλ. σχετικὰ F. Papazoglou ὁ. π. 524 κέξ. καὶ Ch. Habicht, *Gnomon* 46 (1974) 488.

10. Γιὰ τὴν ἀντιστοιχία τοῦ μακεδονικοῦ ἔτους μετὰ δύο ἔτη τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου βλ. ἤδη M. N. Tod, *ABSA* 23 (1918-9) 210 καὶ τοῦ ἴδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 395.

στός, δέν μπορεί ὁμως νά ἀποκλεισθοῦν διάφορα ἄλλα ἐνδεχόμενα, ὅπως λ.χ. ὅτι εἶχαν παραλειφθεῖ ἢ συντηθεῖ κάποιος ἀπό αὐτούς ἢ ὅτι εἶχαν συντηθεῖ κάποια ἀπό τά τρία ὀνόματά του, π.χ. τό προωνύμιό του, ἢ ἀκόμη ὅτι τοῦ ἀποδίδονταν καί ἄλλοι τίτλοι ἢ χαρακτηρισμοί πού μαρτυροῦνται σέ ἐπιγραφές ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων, π.χ. *θειότατος* ἢ *μέγιστος*¹¹. Τό ἴδιο δύσκολο εἶναι νά ὑπολογισθεῖ ἐπακριβῶς ἡ ἔκταση τοῦ ὑπολοίπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου στόν ὁποῖο ἀναφερόταν τό ἔτος τῆς ἀκτιακῆς χρονολογίας. Καί τοῦτο γιατί στίς μακεδονικές ἐπιγραφές πού χρονολογοῦνται μέ διπλό τρόπο ἡ σχετική στερεότυπη ἔκφραση παρουσιάζει δύο ἐναλλακτικές μορφές, μία ἐκτενέστερη (*ἔτους ἀ΄ σεβαστοῦ τοῦ καί β΄*) καί μία συντομότερη (*ἔτους ἀ΄ τοῦ καί β΄*)¹². Παρόλα αὐτά, ἀκόμη καί ἂν υἱοθετηθεῖ ἡ συντομότερη ἐκδοχή, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι τό μήκος τοῦ ὑπολοίπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς πρέπει νά ἦταν τουλάχιστον ἴσο μέ τοῦ σωζόμενου τμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε ἀσφαλῶς τήν ἔκφραση *...ὑπάτοις ἔτους εοσ*¹³.

Ἡ συμπλήρωση αὐτή ἀφήνει περιθώρια γιά μία βásiμη ὑπόθεση σχετικά μέ τήν καλύτερη κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐφόσον δηλ. τό μήκος τοῦ χαμένου τμήματός της, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἀσφαλῆ συμπλήρωση τοῦ

11. Βλ. τελευταῖα M. Peachin, *Roman Imperial Titulature and Chronology, A. D. 235 - 284*, Amsterdam 1990 209 - 214 ὅπου οἱ σχετικές μέ τή συνήθη τιτουλατοῦρα τοῦ αὐτοκράτορα (καί τίς παραλλαγές της) ἐπιγραφικές καί παπυρικές μαρτυρίες. Θά πρέπει πάντως νά ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Καρκαλάκα καί ἐξῆς οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἔφεραν συνήθως τούς τίτλους Pius, Felix Augustus (ἐλλ. *εὐσεβής, εὐτυχής, σεβαστός*), βλ. M. Peachin ὁ. π. 1-2.

12. Βλ. σχετικά M. N. Tod, *ABSA* 23 (1918-9) 207 καί τοῦ ἴδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 387.

13. Ἡ θέση τῆς λέξης *ὑπάτοις* στίς ἐλληνικές ἐπιγραφές εἶναι σχεδόν πάντοτε ἴδια μέ ἐκεῖνη τῆς λέξης *consulibus* στίς λατινικές, δηλ. στό τέλος τῆς χρονολογικῆς φράσεως. Ἡ μόνη περίπτωση ἐλληνικῆς ἐπιγραφῆς πού γνωρίζω ὅπου ἡ λέξη προηγείται τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπάτων εἶναι ἡ ἐπιστολή IG IV 1 88 τήν ὁποία ἀπευθύνει τό 163 μ.Χ. ὁ συγκλητικός Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus στήν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου· ἐκεῖ λέγεται (στ. 20 κέξ.) “...πρὸ δέκα καλ. ; *Αὐτοῦστων ὑπάτοις Μάρκω Ποντίω Λαι[λιανῶ, Αἰλῶ Ἰουνίῳ] Πάστορι, κατὰ Ἐπιδαυρίουσ [δέ ἔτους τεσσαρακοστοῦ] τῆσ θεοῦ Ἀδριανοῦ τό πρώτων εἰς τήν [Ἑλλάδα ἐπιδημίας μηνός] Δεκάτων τρισκεδαικάτη. Ἀλέσταλκα τήν ἐπιστολήν διὰ Καλλιμάχου τοῦ Νε[κέρωτος]. [Ἐρωσθαί ὑμῶσ εὐχομαι]”. Ὁ ἀποστολέας τῆς ἐπιστολῆς, πού, λόγῳ καταγωγῆς καί παιδείας, γνώριζε ὅπωςδῆποτε ἐλληνικά, δέν ἀποκλείεται νά συμφύρει τίς δύο συντάξεις, δηλ. τή γενική ἀπόλυτο τῆς ἐλληνικῆς καί τήν ἀφαιρετική ἀπόλυτο τῆς λατινικῆς ὡς πρὸς τή θέση τοῦ ὑποκειμένου τῆς χρονικῆς ἔκφρασης· γιά τήν καταγωγή καί τήν προσωπικότητά του βλ. H. von Gaertringen, “Antoninus”, *Hermes* LXIV (1929) 63 καί *PIR* J 398.*

πρώτου στίχου, ἦταν τουλάχιστον ἴσο μέ τό μήκος τοῦ σωζόμενου τμήματος της, τίποτε δέν ἀποκλείει στόν δεύτερο σωζόμενο στίχο της νά προσετίθετο σέ γενική ὁ μήνας τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου καί ἡ ἡμέρα κατά τήν ὁποία ἔλαβε χώρα τό ἀναφερόμενο σέ αὐτήν γεγονός καί συνακόλουθα πρὶν ἀπό τό ὄνομα τῶν ὑπάτων, νά ὑπῆρχε ἡ ἰσοδύναμη τῆς τοπικῆς ρωμαϊκῆ ἡμερομηνία (μήνας, ἡμέρα). Διαφορετικά, θα πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι τό ἤμισυ ἢ ἀκόμη μεγαλύτερο μέρος τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου, ἂν υἱοθετήσουμε τήν ἐκτενέστερη ἐκδοχή γιά τήν ἀκτιακή χρονολογία, παρέμενε κενό. Τοῦτο δέν μπορεῖ βέβαια νά ἀποκλεισθεῖ θεωρητικά, ὥστόσο ὁ τρόπος πού εἶναι γραμμένη ἡ ἐπιγραφή δείχνει ὅτι ὁ χαρακτής ὑπολόγισε προσεκτικά τόν χῶρο καί φρόντισε ἰδιαίτερα τή χάραξη. Κατά συνέπεια, ἂν ἡ ὑπόθεση εὐσταθεῖ, ὅπως πιστεύω, τό κείμενο του ἀποσπάσματος μπορεῖ νά συμπληρωθεῖ *exempli gratia* ὡς ἑξῆς :

[τῆ (ἡμέρα καί ὄνομα ρωμαϊκοῦ μήνα) *Αὐτοκράτορι*
Μ. Ἰουλίῳ Φιλίππῳ εὐσεβεῖ, εὐτυχεῖ, σεβαστῷ]
καί Μαισίῳ Τιτιανῷ [ὑπάτοις· ἔτους εὐσ' (σεβαστοῦ)]
τοῦ καί βγ[τ' (ὄνομα μακεδονικοῦ μηνός σέ γενική, ἡμέρα)

Τό ἐρώτημα πού τίθεται στή συνέχεια ἀφορᾷ τό εἶδος τῆς ἐπιγραφῆς ἀπό τήν ὁποία μπορεῖ νά προέρχεται ἓνα ἀπόσπασμα πού ὄχι μόνο χρονολογεῖται κατ' αὐτόν τόν τρόπο, δηλ. μέ τόν ρωμαϊκό (ὀνόματα ὑπάτων τοῦ ἔτους, ρωμαϊκός μήνας καί ἡμέρα) καί τόν ἐπιχώριο τρόπο χρονολόγησης (ὄνομα ἐπωνύμου ἢ ἄλλο τοπικό χρονολογικό σύστημα γιά τή δήλωση τοῦ ἔτους, μήνας τοῦ τοπικοῦ μηνολογίου καί ἡμέρα) ἀλλά συγχρόνως ἀποτελεῖ τό τέλος ἑνός κειμένου, ὅπως συμβαίνει ἐδῶ¹⁴. Ἡ ἀπάντηση σέ ἓνα τέτοιο ἐρώτημα προϋποθέτει τή μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς πού χρονολογοῦνται μέ παρόμοιο τρόπο. Ἀπό ὅσο γνωρίζω μιά τέτοια μελέτη ἀποτελεῖ ἀκόμη *desideratum* στήν ἔρευνα, παρά τήν προφανῆ σημασία της γιά τό πρόβλημα τῆς διάδοσης τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου στίς ἑλληνικές πόλεις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας καί κυρίως τῶν παραγόντων πού συνέβαλαν σέ αὐτήν¹⁵. Στό πλαίσιο ἑνός ἄρθρου, ὅπως τό παρόν, εἶναι φυσικά ἀδύ-

14. Γιά τό συμπέρασμα αὐτό δέν ἀφήνει περιθώρια ἀμφιβολίας τό μεγάλο περιθώριο πού ὑπάρχει στό κάτω μέρος τῆς ἐπιγραφῆς (βλ. φωτογραφία).

νατο νά συγκεντρωθεῖ καί νά συζητηθεῖ ἐξαντλητικά τό σχετικό ἐπιγραφικό ὕλικό. Μιά προκαταρκτική εἰκόνα πού προκύπτει ἀπό τή μελέτη του περιλαμβάνει πάντως τίς ἑξῆς κατηγορίες κειμένων.

Ἡ πρώτη κατηγορία ἀφορᾷ δημόσια ἔγγραφα τῆς ρωμαϊκῆς διοίκησης πού ἀποστέλλονται στίς ἑλληνικές πόλεις. Τέτοια εἶναι λ.χ. ἡ συνταγμένη στά ἑλληνικά ἀπόφαση Ρωμαίου ἀξιωματοῦχου τοῦ ἔτους 139 μ.Χ. μέ τήν ὁποία ἐπιλύονται ἑδαφικές διαφορές, πιθανόν μεταξὺ τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν καί ἰδιωτῶν: τό ἀποσπασματικά σωζόμενο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τελειώνει μέ τόν ἑξῆς τρόπο [ἀπεφη]νάμεθα τῇ προ[τέρα καλανδῶν Ἰο]νίων Τί(τω) [Αἰ//¹⁰ λίω αὐτοκράτορι Ἀ]δριανῶ Ἀνω/[νεῖνω Σεβαστῶ, Γαῖω Βρο]ντίω Πραῖς[ε/ντι ὑπάτοιςκ]ατά δέ ου¹⁶.

Ἡ δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει δημόσια κείμενα τῶν ἴδιων τῶν ἑλλη-

15. Τά ὅσα ἀκολουθοῦν στό κείμενο συνιστοῦν, ὅπως εἶναι εὐνόητο, μικρό μόνο τμήμα εὐρύτερης ὑπό ἐκπόνηση μελέτης πού φέρει τόν τίτλο *Ρωμαῖκοί τρόποι χρονολόγησης σέ ἑλληνικές ἐπιγραφές: συμβολή στίς πολιτιστικές σχέσεις Ἑλλήνων καί Ρωμαίων κατά τήν αὐτοκρατορική ἐποχή* καί στήν ὁποία συγκεντρώνονται καί ἀξιοποιοῦνται ἑλληνικές ἐπιγραφικές μαρτυρίες πού χρονολογοῦνται μέ τά ὀνόματα τῶν ὑπάτων τῆς Ρώμης, ἄλλων Ρωμαίων ἀξιωματοῦχων (π.χ. ἀνθυπάτων) ἢ / καί τό ρωμαϊκό ἡμερολόγιο. Τήν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας ἔρευνας εἶχε ἐπισημάνει παλαιότερα ὁ L. Robert, στόν συλλογικό τόμο J. des Gagniers, P. Devambez, L. Kahil, R. Ginouvès, *Laodicée du Lycos. Le Nymphée Campagnes 1961-3 (Les Inscriptions)*, Québec/Paris 1969 326, σμ. 5. Οἱ σχετικές μέ τή διάδοση τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἐργασίες πού μοῦ εἶναι γνωστές, ὅπως λ.χ. ἐκεῖνες τῶν U. Laffi, “Le iscrizioni relative all’ introduzione nel 9 A.C. del nuovo calendario della provincia d’ Asia”, *SCO* 16 (1967) 5 - 98 (καί ἰδιαίτερα σ. 71 - 81, ὅπου συγκεντρώνονται ἐπιγραφικές μαρτυρίες μέ διπλές χρονολογήσεις), A. Samuel, *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*, München 1972 186 κέξ. καί πρόσφατα Y. E. Meimaris - K. Kritikakou and P. Bougia, *Chronological Systems in Roman/ Byzantine Palestine and Arabia. The Evidence of the dated Greek Inscriptions*, Athens 1992 (Μελετήματα 17) ἔχουν τεχνικό κυρίως χαρακτήρα. Στή μόνη (ἐν μέρει) παρεμφερῆ ἐργασία πού γνωρίζω, ἐκείνη τοῦ O. Salomies, “Some Observations on Consular Dating in Roman Inscriptions of the Empire”, *Acta colloquii Latini Halsingiae* 3 - 6 Sept. 1991, *Commentationes Humanarum Litterarum* 104, Helsinki 1995 269 κέξ. ἡ ἔρευνα ἀφορᾷ τίς λατινικές ἐπιγραφές, ἐνῶ οἱ ἑλληνικές δέν ἀξιοποιοῦνται, ἐν γνώσει τοῦ συγγραφέα βλ. 270 σμ. 4.

16. Βλ. *IG* VII 2416 στ. 10 κέξ. πού συνανήκει μέ τήν ἐπιγραφή 2415. Εἶναι προφανές ὅτι στούς στίχους 13 - 4 τῆς *IG* VII 2416 ὑπῆρχε ἐκφραση παρόμοια πρός αὐτήν τῆς προαναφερθείσης ἐπιγραφῆς τῆς Ἐπιδαύρου (βλ. παραπάνω σμ. 13) λ.χ. *κατά δέ [Βοιωτοῦς]* καί ὅτι ἀκολουθοῦσε σέ πτώση γενική ὄνομα μηνός καί ἡμέρα. Γιά προϋιμότερα παραδείγματα διπλά χρονολογημένων δημόσιων ρωμαϊκῶν ἐγγράφων βλ. τό δόγμα τῆς Συγκλήτου τοῦ 39 π.Χ. πού ἀφοροῦσε τό ἱερό στά Πανάμαρα τῆς Στρατονείας R. Sherk, *Roman Documents from the Greek East*, Baltimore 1969 158, ἀρ. 27 στ. 1-4 (*Δόγμα*).

νικῶν πόλεων. Στήν κατηγορία αὐτή ἐντάσσεται τό ψήφισμα τοῦ ἔτους 181 μ.Χ. τῆς πόλης Τύρας πρὸς τιμὴν ἑνὸς ἐπιφανοῦς πολίτη τῆς ὁποῖοις κατέχει τή ρωμαϊκὴ πολιτεία. Στὸ τυπικὸ τοῦ ψηφίσματος πού εἶναι ἐπηρεασμένο ἀπὸ τό τυπικὸ τῶν συγκλητικῶν δογμάτων¹⁷ σημειώνεται ὁ τόπος καί ὁ χρόνος σύνταξῆς του μέ τή φράση *ἐγένετο ἐν Τύρα πρὸ ε' καλ(ανδῶν) Μαΐων αὐτοκράτορι Κομμόδω τὸ γ' καὶ Ἀντιστίω Βούρω ὑπάτοις, ὡς δὲ Τυρανοὶ ἄγουσιν, ἔτους εκρ', ἀρχόντων δὲ τῶν περὶ Θεόδωρον Βοήθου, μηνὸς Ἀρτεμεισιῶνος λ'*, στή συνέχεια καταγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων καί στό τέλος ὑπάρχει ἡ φράση *Οὐαλέριος Ροῦφος γραμματεὺς ἐτελειώσατο [τὸ] ψήφισμα*¹⁸. Ἰδιαίτερη κατηγορία δημοσίων κειμένων τῶν πόλεων ἀποτελοῦν ἐπίσης δύο ἐφηβικοὶ κατάλογοι τῆς Ὀδησοῦ τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. (τοῦ 215 μ.Χ. καί τοῦ 238 μ.Χ.) πού φέρουν τή διπλῆ χρονολόγησι στό ἐπίτιλό τους¹⁹.

Μιά τρίτη κατηγορία συνιστοῦν οἱ τιμητικὲς ἐπιγραφές, ὅπως λ.χ. ἡ τιμητικὴ στήλη μέ τὴν ὁποία οἱ πολῖτες τῆς κατοικίας τῶν Φιλαδελφῶν (ἐπαρχία Ἀσίας) τιμοῦν τό 40 μ.Χ. τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας κάποιου Μάρκου Ἀντωνίου

Ἐπὶ στεφανηφόρου Ἀρτεμιδώρου τοῦ Ἀρτεμιδώρου καθ' υἱοθεσίαν) δὲ Ἀριστείδου, Ἡρακλεῶνος μηνὸς τρίτη ἐξ εἰκάδος^{VV} Λευκίῳ Μαρκίῳ Κησωρίνῳ καὶ Γαῖῳ Καλουησίῳ ὑπάτοις πρὸ ἡμερῶν δεκαοκτῶ καλανδῶν Σεπτεμβρίων) καί τὴν ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ δίγλωσσου ἀποσπασματικὰ σωζόμενου ἐδίκτου (;) πού ἀπέστειλε ὁ Αὐγουστος πρὸς τοὺς Σάμιους τό ἔτος 19 π.Χ. P. Hermann, *Inschriften aus dem Heraion von Samos*, *MDAI (A)* 75 (1960) 85 στ. 12 (*[Ἔτους Ι] Β τῆς Αὐτ[οκράτορος Σεβαστο]ῦ νίκης ἐπὶ]* μηνὸς *Ἐ[κατομβαιῶνος; ...πρὸ] ἐπτά εἰδ[ῶν] Ἰουλίῳ Γ. Σεντί[ω] Σατ[ορνίνῳ] ὑπάτω*).

17. Βλ. ἤδη H. Swoboda, *Griechische Volksbeschlüsse*, Leipzig 1890 212 καί 215. Μίμησι τοῦ τρόπου σύνταξης τῶν ἀποφάσεων τῆς συγκλήτου εἶναι φανερὴ καί στό κείμενο τοῦ νόμου *IC III 7* ἀπὸ τὴν Ἱεράπυτνα τῆς Κρήτης (125 μ.Χ.) ὁποῖοις ρυθμίζει τὰ τῆς λειτουργίας ἑνὸς συλλόγου· βλ. στ. 18 κέξ. ὅπου λέγεται *ἐπράχθη ἐν Ἱεραπύτνῃ πρὸ ... Βελερίῳ Ἀσιατικῷ τὸ β', Λουκίῳ Ἐπιδίῳ Τιτίῳ Ἀκνεῖνῳ ὑπάτοις παρῶσαν* καί ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου μετὰ τῶν ὁποίων ἀξίζει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι συμπεριλαμβάνονται ἀρκετοὶ πού φέρουν τή ρωμαϊκὴ πολιτεία.

18. *IOSPE I² = IGR I* 1438 στ. 18 κέξ. - Μέ ἀνάλογο διπλὸ τρόπο χρονολογεῖται καί ἡ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἱεράπυτνα *AE* 1980 (1982) 21, αρ. 23 (= *SEG* 32 [1982] 871 πρβλ. W. Eck [σημ. 6] 42, σημ. 81) πιθανόν τοῦ 2. αἰ. μ.Χ. πού φαίνεται νά ἔχει πολιτικὸ χαρακτήρα (βλ. *Bull. Epigr.* 1983 309), εἶναι ἀσαφές ὅμως ἂν πρόκειται γιὰ ψήφισμα τῆς πόλης. Ἡ ἀποκατάστασι τῆς λατινικῆς χρονολόγησις καθίσταται ἀδύνατη, ἐφόσον δέν εἶναι βέβαιη ἡ ἀνάγνωσι τῶν στίχων 2-3 τῆς ἐπιγραφῆς.

19. *IGBulg. I³ 47* (*Ἀγαθῆ τήχῃ/[Μαι]κίῳ Λαίτῳ τὸ β' καὶ Σύλλῃ Κερ[υαλί]ῳ ὑπάτοις πρὸ θ' καλανδῶν Φεβρουα[ρίων] ἱερωμένου Θεοῦ Μεγάλου Δεορξέλα τὸ δι' [μη]νὸς Βοηδρομιῶνος ζ' οἶδε εἰσὶν ἐφηβοὶ)* καί 48.

Δίωνος για τίς ευεργεσίες τους προς τήν κοινότητα· ή σχετική διπλή χρονολόγηση εμφανίζεται στην άρχή του κειμένου²⁰.

Στήν άρχή του κειμένου εμφανίζεται επίσης ή διπλή χρονολόγηση μιās επιγραφής από τή Νύσα (έπαρχία Ἀσίας) πού θά πρέπει νά ένταχθεῖ σέ μία άλλη κατηγορία επιγραφών, τών αναθηματικῶν. Στο κείμενο αυτό πού χρονολογείται τό 1 π.Χ. άπαθανάτιζεται ή δράση έπιφανοῦς πολίτη της ό όποιος άποκαθιστά τό άρχεῖο ενός τοπικοῦ ιεροῦ ὕστερα από έγκριση του έπαρχιακοῦ διοικητή²¹.

Πέμπτη κατηγορία κειμένων χρονολογημένων μέ ανάλογο διπλό τρόπο άποτελοῦν ιδιωτικά έγγραφα πού άπευθύνουν διάφορα πρόσωπα προς έλληνικές ή ρωμαϊκές άρχές για ποικίλες αίτιες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι τό έγγραφο πού περιέχει τήν *είσαγγελία* (ὑπόσχεση) του Τ. Φλάβιου Κλειτοσθένη Κλαυδιανοῦ προς τή γενέτειρά του Θήρα μέ τήν όποία ό πλούσιος πολίτης ὑπόσχεται τό 149 μ.Χ. στή βουλή καί τό δήμο της νά αναλάβει τά έξοδα για τήν έπισκευή όρισμένων δημόσιων οίκοδομημάτων πού εἶχαν καταστραφεῖ από σεισμό²² ή ή έπιστολή πού άπευθύνει τό 163 μ.Χ. ό συγκλητικός *Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus* στήν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου στήν όποία αναφέρονται οἱ ευεργεσίες του προς τό ιερό, μέ τήν άπαιτήση τό περιεχόμενό της νά διαβάζεται δημόσια κατά τήν πανήγυρη²³. Ἡ θέση τῶν διπλῶν χρονολογήσεων στά παραπάνω κείμενα ποικίλλει. Ἐτσι, ένῶ στο έγγρα-

20. Βλ. J. Keil - A. von Premerstein, Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis, *Denkschrift der Wiener Akademie der Wiss. Phil. hist. Klasse* LII (1910) I 29 κέξ. (= IGRIV 1615) στ. 1 κέξ. *Γαῖω Καίσαρι Αὐγούστω Γερμανικῶ τὸ τρίτον ὑπάτῳ πρὸ έννέα καλανδῶν Ὀκτωβρίων ἔτους ο΄ καί α΄ τῆς Καίσαρος <ος> νείκης μηνός Καίσαρος Σεβαστῆ.....*

21. Βλ. *Syll.*³ 781 στ. 3 κέξ. *...μηνός Γοργοπιαίου έννεακαιδεκάτη πρὸ μιᾶς [ε]ιδῶν Αὐγούστῳ(ν), Κόσσω [Κ]ο[ρ]νηλίῳ Λεντύλῳ καί Λευκίῳ Πείσῳνι ὑπάτοις ἐπὶ γραμματέως τοῦ δήμου κλπ.*

22. Βλ. *IG XII 3 325* στ. 16 κέξ. *Α. Σεργίῳ Σκειπίῳνι Ὀρφίτῳ, Κ. Σοσίῳ Πρεῖσῳνι ὑπάτοις πρὸ ιε΄ καλανδῶν Αὐγούστῳν, ὡς δέ Θηραῖοι ἄγουσιν ἐπὶ ιερέως Φιλομήτορος μηνός Ὑακλίνθου ἔκτρη λίγοντος.*

23. Βλ. παραπάνω σημ. 13. Μέ ανάλογο διπλό τρόπο χρονολογημένα εἶναι τά έγγραφα τῆς *διατάξεως* (κληροδοτήματος προς τήν πόλη τῆς Ἐφέσου) του C. Vibius Salutaris (103-4 μ.Χ.) τήν όποία ό διαβόητος για τόν πλοῦτο του Ρωμαῖος ἱππέας άποστέλλει άρχικά προς έγκριση στον διοικητή τῆς έπαρχίας τῆς Ἀσίας· βλ. *I. Ephesos Ia* 27 στ. 134-138 καί 447 - 450 (*Σέξτω Ἀτίῳ Σουβουρανῶ τὸ β΄, Μάρκῳ Αἰνίῳ Μαρκέλλῳ ὑπάτοις πρὸ η΄ Καλανδῶν Μαρτίων· ἐπὶ πρυνάνεως Τιβ. Κλαυδίου Ἀντιπάτρου Ἰουλιανοῦ μηνός Ἀνθεστηριῶνος β΄ σεβαστῆ*).

φο του Κλειτοσθένη εμφανίζεται στην άρχη, σέ ἐκεῖνο του Πυθοδώρου ἀποτελεῖ τήν κατακλείδα του κειμένου.

Στό τέλος του κειμένου ἀναγράφονται οἱ δύο χρονολογίες μίας τελευταίας, ἑκτης, κατηγορίας ἐπιγραφῶν, οἱ ὁποῖες μάλιστα προέρχονται ἀπό τή Μακεδονία. Πρόκειται γιά τά κείμενα δύο προσκλήσεων μέ τίς ὁποῖες οἱ Μακεδονιάρχες (πρόεδροι του κοινου των Μακεδόνων) των ἐτῶν 229 καί 240 μ.Χ. καλοῦν τό κοινό νά παρακολουθήσει ἀγῶνες θηριομαχιῶν καί μονομαχιῶν πού διοργανώνουν ἰδίους ἐξόδοις στή Βέροια. Ἡ ἡμερομηνία τῆς τέλεσης των ἀγῶνων δηλώνεται μέ τόν ἐξῆς στερεότυπο τρόπο: *ἄρξονται δέ (sc. ὁ Μακεδονιάρχης καί ἡ σύζυγός του) τῶν φιλοτειμιῶν τῆ πρόδ ζ´ καλ(ανδῶν) Ἰουλιῶν, Α καί Β ὑπάτοις, ἑλληνικῆ δέ ἔτους α´ σεβαστοῦ του καί β´, Πανήμου ζι´ / εἰ´, εὐτυχεῖτε*²⁴.

Σέ σχέση μέ τό ἐρώτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ, δηλ. σέ ποιά ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες θά πρέπει νά ἐνταχθεῖ τό σχολιαζόμενο ἀπόσπασμα, μία ἀπλή ἀνάγνωση των παραπάνω χωρίων ἀρκεῖ γιά νά δείξει ὅτι θά μπορούσε νά εἶναι ὁποιαδήποτε ἀπό αὐτές, καθώς μάλιστα σέ μερικές κατηγορίες δέν ἀποκλείεται ἡ θέση τῆς διπλῆς χρονολόγησης νά μὴν εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια²⁵. Ἐντούτοις μέ τήν ἐπιβαλλόμενη γιά τόσο ἀποσπασματικά κείμενα ἐπιφυλακτικότητα νομίζω ὅτι

24. Βλ. Ἰ. Τουράτσογλου, Δύο νέαι ἐπιγραφικαί μαρτυρίαι περί του κοινου των Μακεδόνων κατά τόν τρίτον μεταχριστιανικόν αἰῶνα, *Ἀρχαία Μακεδονία I*, Θεσσαλονίκη 1970 281 (=AE 1971 430) καί 185 (=AE 1971 430) πρὸβλ. *Bull. épigr.* 1971 400. Ὁ Τουράτσογλου ὁ. π. 283 σχολιάζοντας τήν “ἑλληνική” ἡμερομηνία (Πανήμου15) τῆς πρώτης πρόσκλησης θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά τήν ἡμέρα τῆς ἀναγραφῆς του κειμένου τῆς. Ἡ ἄποψη αὐτή ὡστόσο δέν εὐσταθεῖ. Ὅπως δείχνει ἡ ἔκφραση *ἄρξεται δέ τὰ κινή[για καί] αἱ μονομαχίαι τῆ πρόδ ζ´ καλανδῶν Ἀπριελίων, ἑλλη[νικῆ] δέ Ξανδικου δευτέρα* τῆς μοναδικῆς ἕως τώρα γνωστῆς πρόσκλησης ἀπό τή Θεσσαλονίκη (βλ. παρακάτω σημ. 31) στ. 12- 14, ἡ διπλή ἡμερομηνία ἀφορᾷ ἕνα καί τό αὐτό γεγονός, δηλ. τήν ἡμερομηνία τέλεσης των ἀγῶνων. Εἶναι βέβαια ἀληθές ὅτι οἱ δύο “ἑλληνικές” ἡμερομηνίες των προσκλήσεων τῆς Βέροιας δέν συμπίπτουν. Στήν πρώτη δηλώνεται Πανήμου ιε´ καί στήν δευτέρα ιζ´. Τοῦτο ὀφείλεται πιθανότατα στό ὅτι τό τοπικό σεληνιακό ἡμερολόγιο δέν προσαρμόσθη ποτέ πρὸς τό ἡλιακό ἰουλιανό μέ ἀποτέλεσμα μέσα σέ ἕνα κύκλο ἐτῶν νά μὴ συμπίπτουν οἱ τοπικές μέ τίς ρωμαϊκές ἡμερομηνίες. Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει λ.χ. στήν Ὀδησσό βλ. τά σχόλια του G. Mihailov γιά τίς ἡμερομηνίες των ἐφηβικῶν καταλόγων *IG-Bulg.* I² 47 - 47 bis σελ. 107-8.

25. Βλ. λ.χ. τή θέση τῆς διπλῆς χρονολόγησης στήν πέμπτη κατηγορία κειμένων. Γιά τήν ἐξίσου ἀσταθῆ θέση τῆς χρονολογίας στίς λατινικές ἐπιγραφές βλ. O. Salomies, (σημ. 15) *passim*.

τό σχολιαζόμενο ἐδῶ ἀπόσπασμα πρέπει νά προέρχεται ἀπό μία πρόσκληση σέ ἀγῶνες μονομαχιῶν καί θηριομαχιῶν παρόμοια μέ τίς προαναφερθεῖσες τῆς Βέροιας πού εἶναι, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, τά μόνα ἐπιγραφικά κείμενα ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας τά ὁποῖα χρονολογοῦνται καί τελειώνουν μέ τόν τρόπο αὐτό²⁶. Οἱ λόγοι πού ὀδηγοῦν στήν ὑπόθεση αὐτή, ἐκτός ἀπό τήν ὁμοιότητα μέ τήν στερεότυπη διατύπωση τῶν κειμένων τῆς Βέροιας, εἶναι τεχνικοῦ χαρακτήρα. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τή χάραξη τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς καί εἰδικότερα τοῦ ἔτους (καί προφανῶς τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς ἐλληνικῆς ἡμερομηνίας) μέ γράμματα μεγαλύτερα καί ἀραιότερα τοῦ ὑπολοίπου κειμένου, ὅπως δηλ. συμβαίνει στίς δύο προσκλήσεις τῆς Βέροιας²⁷: προφανῶς, ὅπως ἐκεῖ, ἡ χάραξη αὐτοῦ τοῦ εἴδους θεωροῦνταν σκόπιμη, προκειμένου νά προβληθεῖ ἡ πληροφορία πού ἐνδιέφερε κυρίως τόν ἀναγνώστη τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. ἡ ἡμερομηνία τῆς τέλεσης τῶν ἀγῶνων. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι παρόμοιου τεχνικοῦ χαρακτήρα ἐπινοήσεις, ὅπως ἡ ἀλλαγὴ χρώματος τῶν σχετικῶν στίχων, χρησιμοποιοῦνται σέ γνωστές προσκλήσεις ἄλλων πόλεων, λ.χ. στήν Ὀδησό²⁸. Ὁ δεύτερος λόγος σχετίζεται μέ τίς διαστάσεις καί συνακόλουθα τό σχῆμα τῆς πέτρας. Τό γεγονός ὅτι ἡ τελευταία ἔχει σήμερα χαθεῖ καί ὅτι μέσω τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου ἀποκαθίστανται μόνο οἱ δύο διαστάσεις τοῦ θραύσματος, δηλ. τό πλάτος καί τό ὕψος του, δέν σημαίνει ὅτι δέν μπορούμε νά μορφώσουμε εἰκόνα γιά τό σχῆμα τῆς. Ἐτσι ἡ χρήση τοῦ θραύσματος κατά τόν ἄξονα τοῦ πλάτους του ὡς ὕλικου ὀρθομαρμάρωσης δείχνει ὅτι το πάχος του δύσκολα θά μπορούσε νά ξεπερνᾷ τά δύο ἢ τρία ἑκατοστά, ὅπως συνέβαινε, ἄλλωστε, μέ τό ὑπερκείμενο ἀσβεστοκονίαμα²⁹. Ὑπολογισμοί εἶναι ἐπίσης τό συνολικό πλάτος τῆς πέτρας, τό ὁποῖο ἀνάλογα μέ τίς συμπληρώσεις πού θά δεχθεῖ κανεῖς γιά τόν πρῶτο σωζόμενο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς, μπορεῖ νά κυμαίνεται κατά προσέγγιση ἀπό 1, 12

26. Οἱ δύο ἀναθηματικές ἐπιγραφές ἀπό τήν Ἄνω Μακεδονία πού τελειώνουν μέ δύο χρονολογίες βλ. S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens*, München 1977 σφ. 198 (Ἄσκληπιῶ Σωτήρι Φλαουία Λύκα ἀνέθηκεν ἔτους ντ Ἀῦρηλίῳ Πομπειανῶ καί Λολλιανῶ Ἀουίτῳ τό β' ὑπάτοις [= 209 μ.Χ.]) καί ἀφ. 193 [... Ἄσκληπιῶ καί Ὑγείαι καί Τελεσφόρῳ] τὰ ἀγάλματα καί στυλὸς Θήρων κλπ. διετέθη ἔτους πτ [κ]ατὰ δὲ Ρωμαίους] [Μα]ξιμίῳ καί [Πα]τέρνῳ ὑπάτοις [= 232/3 μ.Χ.] δέν εἶναι οὔτε μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀνάλογες πρὸς τίς προσκλήσεις τῆς Βέροιας περιπτώσεις.

27. Βλ. Ἰ. Τουράτσογλου (σημ. 24) ὁ. π. πίνακες LXXVII καί LXXVIII.

28. *IGBulg.* I² 70 bis, σελ. 131 (λῆμμα τῆς ἐπιγραφῆς).

29. Πληροφορία τοῦ κ. Δ. Ναλμπάντη πού μελετᾷ στό πλαίσιο τῆς μεταπτυχιακῆς του ἐργασίας τόν τάφο ἀπὸ τόν ὁποῖο προέρχεται τό σχολιαζόμενο εὔρημα.

ἕως 1,58 μέτρα, μεγέθη δηλ. ανάλογα ἄλλων γνωστῶν προσκλήσεων σέ μονομαχίες καί θηριομαχίες³⁰. Τά στοιχεῖα αὐτά ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό ἓνα πίνακα (*tabula*). Τό συμπέρασμα ἐνισχύει καί ἡ μνημειακή διαμόρφωση τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. τά μεγάλα περιθώρια γύρω ἀπό τό κείμενο, χαρακτηριστικό τῶν προσκλήσεων τόσο τῆς Βέροιας ὅσο καί τῶν ἄλλων πόλεων, ὅπου ἔχουν βρεθεῖ ὅμοιες ἐπιγραφές³¹. "Ὅτι οἱ προσκλήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀναγράφονταν πράγματι σέ λίθους τέτοιου σχήματος ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό μία ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ ὁποῖος, στηλιτεύοντας τή συμπεριφορά ἐπιφανῶν πολιτῶν τῆς ἐποχῆς του πού δαπανοῦσαν τήν περιουσία τους σέ θηριομαχίες, ἀναφέρει ὅτι τά πρόσωπα αὐτά ἔδειχναν ... καί ἔγγραφον ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῆς πόλεως τήν ἐαυτῶν μαρτυρίαν (δηλ. τῆς τέλεσης τῶν ἀγῶνων) ἐπὶ τῶν πινάκων.³²

Ἄν τό σχολιαζόμενο ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ πράγματι, ὅπως νομίζω, τό τέλος μίας πρόσκλησης σέ ἀγῶνες θηριομαχιῶν καί μονομαχιῶν, τίθενται δύο ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τόν τόπο καί τήν εὐκαιρία μέ τήν ὁποία πραγματοποιήθηκαν τό ἔτος 245 μ.Χ. Οἱ ὁμοιότητες πού ἐπισημάνθηκαν μέ τίς προσκλήσεις

30. Μέ δεδομένο ὅτι τό πλάτος τοῦ ἐλλείποντος τμήματος τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς ἦταν τουλάχιστον ἴσο μέ τό πλάτος τοῦ σωζόμενου τμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε τίς λέξεις ..*ὑπάτοις ἔτους εοσ* (βλ. παραπάνω στο κείμενο σ. 58), τό πλάτος τῆς πέτρας (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν περιθωρίων) ἦταν τουλάχιστον 1,12 μ. (= 0,56 + 0,46 + 0,10 [=δεξιό περιθώριο]). Ἄν γιά τόν ἴδιο στίχο δεχθοῦμε, ὡστόσο, τίς δύο ἄλλες ἐξίσου πιθανές συμπληρώσεις δηλ. α) ..*ὑπάτοις ἔτους εοσ* ἑβαστοῦ ἢ β) ...*ὑπάτοις ἑλληνικῆ δέ ἔτους εοσ* ἑβαστοῦ κατὰ τό πρότυπο τῶν ἄλλης πρόσκλησης ἀπό τή Θεσσαλονίκη ἢ τῶν προσκλήσεων τῆς Βέροιας, τότε τό πλάτος τοῦ χαμένου τμήματος τῆς πέτρας θά ἦταν κατά πολύ μεγαλύτερο. Στή δεύτερη μάλιστα περίπτωση, καθῶς τό κείμενο θά περιλάμβανε ἄλλα 33 γράμματα (δηλ. θά ἦταν διπλάσιο τοῦ σωθέντος), θά ἀνερχόταν σέ περίπου 1,58 μ. (= 0,56 + 0,92 + 0,10). Τό πλάτος τῶν λίθων τῶν καλύτερα σωζόμενων προσκλήσεων ἀπό ἄλλες πόλεις ἔχει ὡς ἑξῆς: Βεροίας 1,21μ. καί 1,89μ., Σερδικῆς 1,97μ. καί Νικοπόλεως 1,01μ. γιά τίς ἐπιγραφές αὐτές βλ. σημ. 24 καί 31.

31. Ἐκτός ἀπό τίς προαναφερθεῖσες ἐπιγραφές τῆς Βέροιας (βλ. σημ. 24) προσκλήσεις σέ μονομαχίες καί θηριομαχίες εἶναι ἀκόμη γνωστές ἀπό τίς ἐξῆς πόλεις: τήν Ὀδησσό (*IGBulg. I* 70 bis - 73), τήν Σερδική (*IGBulg. IV* 1917-20), τήν Νικόπολη στὸν Ἴστρο (*IG-Bulg. II* 660) καί τή Θεσσαλονίκη (*IG X 2*, 1 137 καί addenda 288, πρβλ. G. Daux, "Trois inscriptions de la Grèce du Nord", *CRAI* 1972 487-493 καί τοῦ ἴδιου, "Compléments et corrections aux Inscriptions Thessalonicae", *BCH* 97 [1973] 587 πρβλ. *Bull. épigr.* 1973 281).

32. Μ. Βασιλείου, *Ὀμιλία εἰς Ψαλμὸν ΞΑ 4*, (PG 29).

της Βέροιας και ἡ πάγια σύνδεση τῆς ἐπαρχιακῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας μετέτοιους ἀγῶνες³³ θά μπορούσε νά μᾶς ὀδηγήσει στό συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιά μία πρόσκληση πού ἀνήρτησε ὁ Μακεδονιάρχης τοῦ 245 μ.Χ. στήν ἔδρα τοῦ κοινού τῶν Μακεδόνων καί ὅτι ἀργότερα, ἄγνωστο γιά ποιούς λόγους, μεταφέρθηκε στή Θεσσαλονίκη³⁴. Δέν ἀποκλείεται, ὡστόσο, ἡ ἐξεταζόμενη ἐδῶ ἐπιγραφή νά ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τῆς ἴδιας πρόσκλησης, τό ὁποῖο ἀναρτήθηκε στή Θεσσαλονίκη, προκειμένου νά γνωστοποιηθοῦν οἱ ἀγῶνες στό κοινό τῆς πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας³⁵. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἐξαιρετικά ἀποσπασματική κατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς καί ἡ διαπιστωμένη τέλεση μονομαχιῶν καί θηριομαχιῶν στή Θεσσαλονίκη ἀνεξάρτητα ἀπό τούς ἀγῶνες τοῦ μακεδονικοῦ κοινού ἤδη στά μέσα τοῦ 2. αἰ. μ.Χ.³⁶, ἐπιβάλλουν νά ἀφήσουμε τά δύο παραπάνω ἐρωτήματα ἀναπάντητα. Γιά τούς παραπάνω λόγους εἶναι ἐπίσης προτιμότερο νά ἀποφύγουμε ὁποιαδήποτε προσπάθεια περαιτέρω συμπλήρωσης του κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς λόγῳ τῶν διαφοροποιήσεων πού παρουσιάζουν ὡς πρός τήν διατύπωσή τους τά κείμενα τῶν προσκλήσεων τῶν δύο αὐτῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Παντελῆς Μ. Νίγδελης

33. Βλ. L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient Grec*, Paris 1940 269 κέξ.

34. Ἐνδεχομένως ὡς οἰκοδομικό ὑλικό, ὅπως συμβαίνει πιθανότατα μέ τόν τιμητικό βωμό τοῦ ὑπατικοῦ Σιλβανοῦ Νικολάου πού βρέθηκε στό γαλεριανό ἀνάκτορο, βλ. *AD* 27 (1972) 502 (=K. Rhomiopoulou, "New inscriptions in the Archaeological Museum, Thessaloniki", *Ancient Macedonian Studies in honor of Charles F. Edson*, Thessaloniki 1981 302-3) πρβλ. F. Papazoglou, *Ζ* 32 (1982), 48-52 καί A. Tatakis (σημ. 7) 274 ἀρ. 181 a.

35. Μέχρι πρότινος δέν γνωρίζαμε ποιά ἦταν ἡ διαδικασία γνωστοποίησης τῶν ἀγῶνων τοῦ μακεδονικοῦ κοινού στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας ἐκτός τῆς Βέροιας. Ὡστόσο, χάριθ σέ νέες προσκλήσεις (τοῦ 3. αἰ. μ.Χ.) πού βρέθηκαν στήν ἀγορά τῆς Θεσσαλονίκης καί ἀνακοινώθηκαν ἀπό τόν καθ. Γ. Βελένη στό 6. Συμπόσιο γιά τήν Ἀρχαία Μακεδονία (Ὀκτώβριος 1996) ἀποδεικνύεται τώρα ὅτι σέ μία τουλάχιστον περίπτωση ἀντίγραφο πρόσκλησης τῶν ἀγῶνων τοῦ κοινού ἀναρτήθηκε καί στή Θεσσαλονίκη.

36. Βλ. λ.χ. τήν ἀναφερόμενη παραπάνω στή σημ. 31 invitatio. Γιά τίς ἄλλες (ἐπιγραφικές καί ἀρχαιολογικές) μαρτυρίες πού πιστοποιοῦν τήν τέλεση τέτοιων ἀγῶνων στήν πόλη βλ. L. Robert (σημ. 33) 78-81 καί τελευταῖα Γ. Βελένη καί Π. Ἀδάμ - Βελένη, "Ρωμαϊκό Θέατρο στή Θεσσαλονίκη", *AEM* 3 (1989) 250- 252.

ZUSAMMENFASSUNG

INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM?
(BEMERKUNGEN ZU DER INSCRIFT SEG 39,
638 AUS THESSALONIKE).

Im vorliegenden Aufsatz wird die zweizeilige, in dem westlichen frühchristlichen Grabbezirk der Stadt gefundene Inschrift SEG 39, 638 aus Thessalonike untersucht. Sie war in einem Grab der frühbyzantinischen Zeit wiederverwendet und ist fragmentarisch erhalten: In der ersten Zeile wird der Name Maesius Titianus (im Dativ) erwähnt, in der zweiten ist nur der Vermerk “τοῦ καὶ βϣ´” enthalten. Die Fotografie des heute leider verlorengegangenen Steines zeigt, daß diese beide Zeilen auch die letzten der Inschrift waren. Die Inschrift wird vom Verfasser in das Jahr 245 n. Chr. datiert, weil die genannte Person mit C. Maesius Titianus, der zusammen mit dem Kaiser Philippus Arabs als *consul ordinarius* amtierte, identifiziert werden kann. Die Identifizierung beruht auf der Ergänzung der in der zweiten Zeile erwähnten Zahl *bq* in $\beta\upsilon[\tau]$: sie ist das Jahr 392 der makedonischen Provinzialära, das dem Jahr 245 des Julianischen Kalenders entspricht. Bemerkenswerterweise wird die Inschrift auf doppelte Weise datiert, zuerst durch die Erwähnung des Konsulnamens (nach einem im Osten nicht seltenen Latinismus, im Dativ), dann durch die in Makedonien (neben der aktischen) übliche Provinzialära.

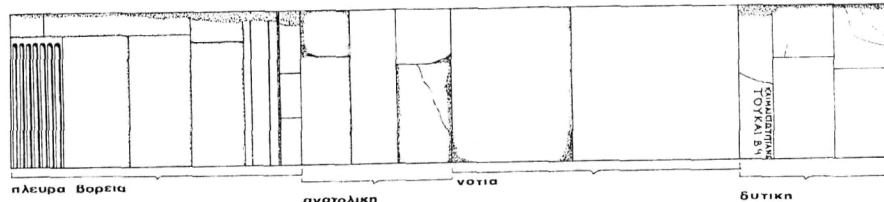
In der ersten Zeile schlägt der Verfasser die Ergänzung “ὑπάτοις· ἔτους εὐς´ (σεβαστοῦ)” vor und meint, daß auch die zweite Zeile etwa die gleiche Länge gehabt haben dürfte wie die erste. Danach würde man erwarten, daß sie, ausser der Erwähnung der Jahres (245 n. Chr.) auch weitere Zeitangaben (Tag und Monat) enthielt, die offenbar vor den Namen der Konsuln - gemäss dem römischen - und nach der Provinzialära - gemäß dem makedonischen Brauch - gestanden hatten.

Ferner wird der Versuch gemacht, den Inhalt der Inschrift zu ermitteln. Es wird eine Zusammenstellung von griechischen Inschriften geboten, in denen eine ähnliche Doppeldatierung vorkommt. Unter ihnen sind zwei invitationes

ad munera aus Beroia besonders zu beachten, wonach die Makedoniarchen (Oberpriester des makedonischen Provinziallandtages) der Jahre 229 und 240 n. Chr. das Stadtpublikum zu Tierhetzen und Gladiatorenkämpfen einladen. Die Ähnlichkeit, die die Doppeldatierungen in diesen Invitationes und in der Inschrift aus Thessalonike aufweisen, sowie die in beiden zu beobachtende Verwendung von Buchstaben unterschiedlichen Formats-grösseren für die Zeitangaben, kleineren für den übrigen Text-lässt die Vermutung zu, daß es sich bei der Inschrift SEG 39, 638 auch um eine solche invitatio handeln kann.

Der Stein, auf dem sie eingemeisselt war, dürfte aufgrund äusserer Indizien das Format einer tabula gehabt haben. Das wird auch für manche aus Beroia, Odessos, Serdike und Nikopolis ad Istrum bekannte Invitationen angenommen, die als Parallelen angeführt werden; hinzu kommt das Zeugnis des hl. Vasilios (ὁμιλία εἰς Ψαλμὸν ξα'), der die Geldverschwendung für Tierhetzen bei einigen seiner Zeitgenossen kritisiert. Zum Schluss werden Fragen bezüglich des Ortes und des Inhaltes von Festen erörtert, mit denen die in der invitatio angekündigten Veranstaltungen in Verbindung gebracht werden können.

ταφος 12



Τάφος 12 (ΚΑΙΜΑΞ 1:20)



Π. Μ. Νίγδελης, Είχ. 1: Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?